

ŐK KETTEN – VAGY AKIK CSAK AZ ERDŐT LÁTTÁK (III.)

24.

Iloa: Icig hiába próbált békét teremteni az emberek és a dolgok között. Se az embereket, se a tetteiket nem lehet kibékíteni. Ami meghalt, megmarad olyannak, amilyen volt, semmiféle megbékélés nem adhat neki más arcot, mint amit életében viselt. Szép lenne, ha nem hazudnánk, ha semmit se cifránánk ki, ha tanúskodásunk igaz maradna, kiváltképp mert ez az utolsó emléke azoknak a napoknak, utolsó arca azoknak az embereknek, és csak mi, soha senki más nem mutathatja meg az arcukat olyannak, amilyen volt, se a tetteiket a teljes valóságukban, tehát csak mi, csak a mi tanúvallomásunk szolgáltathat nekik igazságot, igazolhatja vagy szembeköpheti, a szemétdombra hajlíthatja őket, mint holmi romló tárgyakat. Icig hiába próbál most jó lenni, jóssággal már semmit se változtathatunk a múlton, semmit se rendezhetünk másképp, úgyhogy a jószág tulajdonképpen hazugság, jó emberé, de hazugság. Csodálkozom Icigen: hisz máskor az igazat próbálta mondani Tibivel kapcsolatosan, miért esik most nehezére ugyanaz a dolog, elfelejtette volna, vagy felejtani szeretné? És mit ér, ha el is felejtí, az igazság csak ez marad: lehet, hogy Tibi elkeseredetten indult utánunk, de semmiképpen sem jó gondolatokkal. Nehéz olyasvalakiról beszélnem most, aki már nincs, és aki öcsém volt, de ha Tibi hazudni hallana, kinevetne: olyan fiú volt, aki ragaszkodott a meggyőződéséhez, nem változtatgatta egykönnyen. Én abban, hogy utánunk indult a faluból, szörnyű dolgot látok: le akarta mosni a szégyent, amelybe Ilié rántott volna engem és őt is s az egész családunkat, és ő, Tibi nem tudta nem megpróbálni, hogy mindenáron rábukkanjon, és leteperje őt, és úgy mossa tisztára magát, hogy a halálba rántja azt az embert, aki az ő számára tetőtől talpig gonosz volt, más szóval, aki az ő számára maga volt a

megtestesült gonoszság, annak szülte az anyja, annak teremtette az Úristen vagy az ördög. Ne gúnyolódjunk az emberi szenvedéllyel, mint amilyen a Tibié volt; még ha örült is, hatalmas elszánt-ságot látok benne. Ne gondoljunk arra, hogy ő azt hitte, engem erőszakkal raboltak el; túl kevés lenne ez, hisz csak egy sértődött kamasz bosszújáról lenne szó. Valóban megzavarodott attól, ami akkoriban a mi községünkben történt, a községünkben, amely akkoriban amolyan vásárhelynek, amolyan szerencsétlen városkának számított, a maga kocsmájával, bányászaival, paplankészítőivel, koporsó- és gyertyaárusaival. Megzavarodott, de azt is megérezte, hogy a szeme láttára történő rossznak nem tud gátat vetni, látta a leégett házakat, az éjszaka hol az egyik, hol a másik fél áldozataiként megvertetek vagy agyonlöttek, a nappal megsúfoltakat; mindaz, ami iszonyatos volt, már nem az egyik vagy a másik akaratán múlt, mintha egy iszonyú jégeső-felhő zúdult volna alá, amely ellen már maga az Úristen se tehetett semmit. Akkor aztán őt is elkapta a téboly, minden felgyülemlett dühét a nyomorék Csonkára zúdította (mert a Csonka azt találta volt mondani neki, ne kóricáljon éjszaka, és törölje meg az orrát, amikor vele beszél) meg Iliére, aki kézenfogva vitt engem hozzá, és azt mondta, hogy mivel nekem nincsen apám, őt többnek tartja fivérnél, apának tekintí, és úgy kér tőle bocsánatot, mint egy szülőtől, és letérdelt előtte, engem is maga mellé térdeltetett, és homlokával a földet érintve kérte őt, áldjon meg bennünket, hogy mi is hűséget esküdhessünk egymásnak — de Tibi azt hitte, csúfolódunk vele, rúgott néhányat a hátsó felünkbe, és szitkozódva elvonult. Útközben az iá-zó számárba botlott, azt is hasbarúgta, és csak amikor a számár a Csonka háza felé szaladt, és megállt a koporsós kirakat előtt, akkor támadt Tibiornak az ötlete, hogy a számárra ültetve megsértáltassa a mestert — és ürü-

gyet is talált rá. A Csonka éppen akkor kent meszelővel fehér zsidókeresztet az Icig kapujára, és a szájtatók meg a magyar csendőrök mulattatására, akik továbbra is keresték az eltűnteket, azt mondta, hogy a zsidók bajban hagyták az országot, majd eltűntek, mint a patkányok. Azt is mondta a csendőröknek: mi nem öltük meg őket, nem küldtük légerekre, de ők, amíg hatalmon voltak, megnyúztak bennünket, csúfot úztek belőlünk — teli szájjal köpködté a legundorítóbb hazugságokat, hisz a zsidókat lágerbe vitték Horthy alatt. Icig pedig senkiből se úzött csúfot. Ez feldühítette Tibit, eszébe jutott, hogy a Csonka kántorkodott is, kötélel a számra kötözte, és előhozatta a cigányokat. Az embereknek semmi bajuk se volt Iciggel, egyetlen dolgot nem tudtak megbocsátani neki: hogy meghalt a lánya, és hogy amikor megszökött volt a bajszkás tiszttel, akkor Icig megtépte a ruháit, és egy hétig vagy annál is tovább a padlón ült, és halotti imádságokat olvasott: ha a leány otthagya őket, számára máris halott volt — ezért olvasta az imát. Tudnivaló, hogyan végződött a dolog, és jöllehet Icig borzalmasan szenvedett lánya valóságos halála miatt, az emberek nem bocsátottak meg neki. Ez azonban az ő dolga volt meg a feleségéé, és eléggé megfizettek érte: ha ostobán avatkoztak is bele a lányuk és a maguk életébe, nem lehetett őket egy napon emlegetni másokkal, akik viszont a környezetük ellen vétettek.

Ilie még akkor, Tibi előtt azt mondta nekem, búcsúzzam el a juhoktól, az istállóban levő ökröktől, a tyúkoktól, a récéktől, a ház falaitól, a vizesvedertől, a dróttól, amelyre az ingeket szoktam teregetni — de Tibi még ekkor se hitte, hogy nem vele csúfolódik, csupán azt akarja értésére adni, hogy akkor, nyomban hazavisz engem, magához. Amikor azt a szamaras esetet megláttuk, rájöttünk, hogy a Tibi és Ilie barátságának semmi ereje sincsen már, ha a Csonka barátsága se számított. Egy tányérba és egy rostába almát, diót és tavalyi mogyorót tettem, odamentem Tibihez, és azt mondtam neki, ezek a menyasszony ajándékai, de ő lekent nekem két pofont, letaposta a diót és az almát, egy háztetőre hajította a rostát, és továbbment a zenészekkel; nekem csak annyit mondott, ne hülyéskedjek, és menjek haza. Akkor menekültünk az erdőbe. Nem azonnal, mert a Csonka még odaszólt nekem a számról: eridj, itasd meg a macskát, be van zárva a házba. És odahajította nekem a kulcsokat:

mondd meg a macskának — tette hozzá —, hogy ne menjen sehová, mert hazatérek. És ha nem? — kérdezte valaki. Akkor elmehet nyugodtan — kacagott a Csonka teliszájjal, és egy trágár énekbe fogott. Elmentünk Iliével, hogy megittassuk a macskát, benyitottunk, szölongattuk: pisz-pisz! Semmi. És keresni kezdtük a koporsókban, nehogy játszadozás közben rábillent volna egy földél. A kirakaton át jól lehetett látni a számár és a cigányok után tátott szájjal vonuló embereket. Pisz-pisz! Sehöl a macska. Pedig itt kellene lennie. Különben miért adta volna ide a kulcsot? Pisz-pisz! Az egyik kirakatsban lévő koporsó mellett találtuk meg. Amikor a karomba vettem, félelmetes dolog történt: suttogást hallottam, földhözvertem a cicát, vagy csak meg akart karmolni, és nekem tűnt úgy, mintha emberi hangon suttogna, elhajítottam, és visítva kiszaladtam a szobából. Nem tudom már pontosan, mi történt abban a pillanatban, de aztán jött Ilie, sápadt volt, mint egy halott, valamit sügött nekem, amit nem értem meg, és csak amikor kézenfogva újra bevitt, a számra tapasztotta a tenyerét, és mondta, ne kiabáljak, nos, akkor jöttem rá, hogy mi történt: a kirakatsban lévő két legalsó koporsóban, amelyekre egészen a mennyezetig másokat rakott volt a Csonka, egyre kisebbeket, fiatalok és még fiatalabbak részére, nos a fényezett koporsók halma legalján, a két legnagyobb koporsóban feküdt Icig és a felesége. Ilie elmondta nekik a szamaras mesét, a mi macskaitató megbizatasunkat, mire Icig azt felelte, jól van, zárjuk be az ajtót kívülről, tegyük a kulcsot a szinben levő szántalp alá, és menjünk el mennél hamarabb. Akkor menekültünk az erdőbe. De csak két nap múlva kezdtük megérteni a sietését.

Miközben lóháton mentünk, egy sor fehér repülőgépet láttunk egy másik sor fehér repülőgép fölött: a felső sor az alsó alá került, így váltogatták egymást szépen, amíg a hegyeken tútra jutottak, ahol bombázni kezdtek: láttam a hulló bombákat, mintha bűzszások lettek volna, a távolból. Nagyon messze voltak, nem ijedtem meg, és amikor egy sor repülőgép tévedésből az alatta lévő sor repülőre oldotta ki a bombáit, már azon se csodálkoztam, nem hittem, hogy képzelődöm: minden lehetséges volt.

A vadászházban az öreg Gálátioan bazsalikomot dugott a párnánkba, amelyet a gerenda alól szedett elő, és a szalmazsákunkra is hintett belőle, hogy

jó illata legyen az ágynek, és azt súgta Iliének, addig élünk, amíg a bazsalikom illata megmarad a párnában, majd tovább nevetett, és gyertyát gyújtott, és az erdőbe hívott bennünket, ahol a házhoz eléggé közel voltak a tyúkketrecsei. Egy tojást vett ki a fészekből, majd a gyertya világánál visszatértünk a házba a harmatos ösvényen. Egy lábaska vízben megfőzte kissé a tojást, majd ideadta, együk meg ketten, és megint ránk kacsintott, megint odasúgott Iliének, hogy immár halálig együtt maradunk, ha megettük a tojást, amely minden kezdet kezdete. Meghallgattuk, nehogy meg találjuk sérteni, cukrozott kisüsti szilvapálinkát is ittunk egy üvegből, amelyet ő piros cérnával kötött át, de azt már neki se hittük el, amikor azt mondta, hogy a piros cérna az ártatlanságot jelképezi, inkább részegnek hittük, kiváltképp amikor az elfogyasztott tojás héja kezdte összeszedni, és azt mondta, hogy a világ egy tojásban kuksol, és mi is tojás vagyunk. Az olyan ember, akit a fia is bolondnak tart, kiváltképp akkor ijeszti meg az embert, amikor szelíd és nevet: egész éjszaka nem aludtunk félelmünkben, jóllehet hallottuk, hogy egyvégteben horkol, és álmában az Úristennel társalog a tücskökről.

25.

Utána megtörtént, amiről már meséltem.

— A fiatal Gálátioan érdekelne.

26.

Icig: Az üzletem előtt, amely az ő koporsós kirakatával átellenben volt, a zenészek korábbi megállapodás szerint megálltak, és a számarnak nedves kukoricával megtöltött tarisznyát kötötték a szája elé, mint a lovaknak. A Csonka akkor látta meg először a tömegben az agyalágyult Bášatot, fekete kucsmájával a fején, és nyomban rájött, hogy az ötlet nem a legénykéék borgözös fejéből pattant ki, se a bámeszkodók szilvapálinkás indulatából; Sásálie küldte el a vízimalomból a maga emberét, hogy forgassa megint fel a falut, hogy a keletkező zúrzavarban utólag senkiről se lehessen tudni semmit, hisz mindnyájan ott voltak, mindenkit bűnősként lehet belekeverní. Sásálie román volt, és neki — ha a magyarok kerülnének hatalom-

ra — jó volna, ha megtudnák, hogy a Csonka számarra kötözése az ő ötlete volt. Ha fordítva történnék, ugyan ki fogná a pártját Tibinek meg a kamaszoknak, ki hinné el nekik vagy bárkinek, hogy az egész ötlet tulajdonképpen a Sásálie hordójától indult el. Amikor a Csonka megpillantotta Bášatot, nagyon megijedt: tanúnak küldték tehát, és ha Sásálie nekik tanúra volt szükségére, azt jelentette, arra számít, hogy a Csonka soha többé nem száll le élve a számarról. Jobb módszert nem is találhatott volna, és hihetőbbet se, mint hogy a Csonka vesszen el a magyarok kezétől, ő pedig örökre szabaduljon meg tőle, és ha már megszabadult, bárki került volna hatalomra a faluban, akár a románok, akár a magyarok, neki vesztíteni valója nem volt, mert aki elveszejthette volna, már nem él. Amint tehát a Csonka megpillantotta a tömegben a rogyant öregemberként áldogáló Bášatot — különben az is volt —, rájött, hogy Sásálie nem arra gondolt, hogy egy kicsit megsamaragoltatják őt, nem csak egy kis heccért fizetett a molnárlegényeinek, Jánosnak és öccsének: pontosan kiszámította, hogy abban a kavarodásban minden szó szikrát pattinthat, bármilyen megfontolatlan mozdulat halált okozhat. A Csonka azt is tudta, hogy az egész bandának, amelyet megreszegtített az ital és a gyűlölet, még egy érve van ellene: márhogy ő, a Csonka odameszelte, amit meszelt az Icig házára, a szegény zsidó emberére, aki annyit szenvedett, hiszen meghalt a lánya. A Csonka beverhette volna a kirakatablakot, és üvölthetett volna, hogy Icig meg a felesége bújjanak elő onnan, bebizonyítva ezzel, hogy ő volt ezeknek az üldözött zsidóknak leginkább a barátja, és ezzel elhallgattassa azokat, akik Icigeket siratták, de a Csonka nem volt olyan buta, hogy tisztességes harcba kezdjen holmi ostobákkal. Arra gondolt, ezek hülyék, hiába mondom nekik az igazat, őket nem az igazság érdekli, nem a saját fejükkel gondolkoznak. Így aztán úzte tovább az esztét: undorral köpött a számarról az Icig háza felé; le a zsidókkal! — kiáltotta. Ezt a kiabálást én is hallhattam, és tudhattam, hogy olyasmi történik, amiről talán sohase mondhatja majd el nekem az igazat. Még hármat köpött, hogy Bášatot is leköphesse, hadd emlékezze rá, hogy itt volt, legyen amivel elhessenegnie a kopasz, holdvilágképű molnárnak. Arra is gondolhatott akkor a Csonka, hogy ha előszedi a zsidókat (engem állandóan zsidózott), semmit se ér el vele; lesz,

aki majd azt mondja, hogy lám a disznó, kiadott rajtuk, hogy mentse a bórét. És olyan is került volna, aki telefonáljon azoknak, akik Iciget és a feleségét ke-resték. Ezért a Csonka csak ennyit mon-dott: „Uraim, önök közönséges disznók! Ők, akiknek csúfságra és maguk se tudták pontosan mire állt az eszük — nem szá-mítottak arra, hogy ledisznózzák őket. A legérdekesebb az, hogy fel se dühöd-tek, hahotázva nevettek, és a cigányok-kal tuszt húztak rá. A Csonka rájött, így se jó, ha szidja őket, bohócukká vá-lik, ezért tapsolni kezdett, és ezt mondta: „Uraim, öntök angyalok! Valóban, tré-fálkozó, ártatlan, könnyiszta angyalok. Hogyan is lehetnének hibások bármiben is, hisz nincs fejük, az angyaloknak nincs fejük, az Úristennél tartják, nekik csak szárnyuk van. És jól is teszik, amit tesznek. Önök az Úristen angyalai! Így is helyes, hisz senki se gondolkodik a maga fejével; amit mondunk — jól je-gyezzék meg, hisz csak szájig tudnak számolni —, azzal a bennünket körül-vevők gondolatait továbbbíttuk, önök pe-dig az Úristen környezetében élnek, hisz mindenük angyal lévén, a mi szeretett Urunknak egy része.“ „Adjatok neki, hogy igyék“ — mondta az egyik, aki semmit se értett az egészből. „Nem látod, hogy részeg?“ — szólalt meg egy másik, aki szintén nem értette a törté-netet. „Mondd, Básat — kezdte el is-mét a Csonka —, te egész életedben gyönyörű gané voltál, városokban éltél, virágokat rajzolgattál az iskolásgyerekek füzetekre, most pedig visszavonultál a molnárhoz, még az unokahúgodat is ide-hoztad: mondd, nem csókolnád meg a seggem?“

Erre a váratlan fordulatra mindnyá-jan elnevelték magukat, és a legérde-kesebb az, hogy elsőre maga Básat is nevetett, nem értette, mit röhögnek a többiek. Utána elkomorult: „Megcsúfol-tad a magyarok feleségeit, gyerekeket csináltál nekik!“ Mire a Csonka: „Neked is csináltam hármat, pedig nem vagy magyar, én pedig se román, se magyar nem vagyok, én szerelemgyerek vagyok, ne keverd ide se a románokat, se a ma-gyarokat.“ „Mit mond? Mit mond?“ — kérdezték. Itt a Csonka elszámította magát, semmi hatása nem volt szere-lemgyerek mivoltának. De az is lehet, hogy amikor ezt az igazságot kimondta, nem is számított hatásra. A zsvajban Básat nekibátorodott: „Ha mi nem gon-dolkodunk, te talán gondolkodol? Kinek a fejéből beszélsz, a magadéból? Mert akkor a te fejedből származik a sza-márság, hogy egymásnak uszíts bennün-

ket a magyar testvéreinkkel, te hergel-ted fel azokat a szerencsétleneket, hogy a pópát megöljék, azért, hogy nyugod-tan élhess a pópánéval.“ Ekkora hazug-ságra nem számított a Csonka, nem is tudott rá válaszolni. „Mit mondasz?“ — kérdezte. Mire Básat: „Tán nem jártál a pópánénál, hogy megkend a daga-natait, mert duzzadni kezdtek a miri-gyei, nem massziroztad meg?“ „Meg én“ — felelte a Csonka, de az emberek meg-feledeztek a daganatról, és röhögni kezdtek. Erre néhánynek eszébe jutott, hogy a magyar pap is eltűnt a faluból. „Hol a tisztelendő? Felelj!“ „A menny-ben“ — felelte a Csonka. „Akkor eridj utána.“ „Mennybe vele!“ „Miért? — kér-dezte a Csonka. — Mit keresnek én az Úristennél, hisz nem vagyok pap.“ „Halj meg!“ „Miért halnék? — fordult a Csonka derűsen a hang felé, amelyet nem ismert fel. — Miért halnék, ha nem érkezett még el az ideje? Vagy úgy, meg akartok ölni? Ha így van, mondjátok meg nyíltan, ne legyetek disznók! Akkor el kell itélnetek.“ „Zenét!“ — kurjan-totta valaki, mint lakodalmakon a meny-asszonytánánál, és a cigányok rázendít-tettek. „Még volt az itélet“ — mondta valaki. „Ez muzsikaszó volt, nem tár-gyalás! Hé, te ott, aki bujkálsz, gyere elébb! Ha a fejedből szóltál, azt jelenti, fejed sincsen, de mert számráságot be-széltél, annyi mégis van, hogy lepisil-hessem.“ A cigányok azt híven, hogy megint valami nevetnivalót mondott, újabb tuszt húztak. „Nem a magad feje szerint beszéltél.“ „A körülötte lévők feje szerint szólt, az ő gondolataikat mondta ki — jegyezte meg Básat gúnyo-san —, az Úristen itéletét!“ „Jó fiú vagy te, Básat, csinállok neked még egy unokát.“ „Ne üzd az eszed, Csonka, senki se öl meg, de fogd már be a szád a fenébe, ne hőködj, csak meg akartak leckéztetni, mit gondolsz, kinek hasz-nálna, ha egy olyan nyavalyást megölne, amilyen te vagy?“ Básat hülye volt ugyan, de nem annyira agyalágyult, hogy elfelejtse, amit Sásálie mondott neki, vagy amire ő gondolt, hogy arra az esetre, ha a Csonka mégis megúszná, mondjon olyasmit is, amiből kiderül, hogy nem óhajtotta a halálát, ellenke-zőleg, majdnem egyedüli volt a romá-nok közül, aki bátorította, és nem hagyta cserben. Básat hordószónok-politikus volt a maga idejében, tudta, hogy neki senki sem árthat, senkinek se állt érde-kében leütni vagy Isten örizz eltaposni egy agyalágyultat. Mert tudta, hogy agyalágyult, ő maga is emlegette az er-délyi politikuskor szerénységével: agya-

lágyult vagyok, ne törődjetelek velem. De azt is tudta, hogy a tömeget fel lehet heccelni azzal, ha közvetve gúnyolják, ahogy ő tette, amikor tréfásan megsimogatta a Csonka homlokát, és azt mondta neki, nem hal meg, de ne komédiázzék tovább. Talán itt megemlíthetem, hogy a belsóbányai sztrájkba, amelyet Calagherovici és Calistrat Peralta szervezett, a Csonka is bele volt keverve: két teherkocsirakomány koporsót vitt. Volt a bánya elé, s a Peralta biztatására szépen rakásba rakta, Haralamb pedig, egy volt osztálytársa segítségével, valami jelszöveget írt fel a rakás koporsóra krétával, minden koporsóra egy betűt rajzolt — amelyből kiderült, mire számíthatnak a bányászok a bányatulajdonosoktól (Sásálie is részvényes volt) — azokra a faládákra, semmi egyéb. Még akkor mondta volt Básat a Csonkának: „Miért vitted oda a bányához azokat a ládákat, hé, tán circuszos vagy?” Az a nap jutott eszébe a Csonkának, és üvölténi kezdett: „Barmok, az apáitok a bányában éltek, nagyapáitok és az ősapáitok ősapái ott emésztették el a fiatalságukat az arany- meg a vasbányákban, ti pedig kik vagytok, mit csináltok itt, számárra kötötök engem, ez kell nektek, ezzel éritek be, míg ők az omlásokban pusztultak el!... A bátyáitok, az apáitok most ki tudja hol rohadnak, vagy lövöldöznek egymásra puskával, ti pedig számárra tesztek engem, számarak?! Mit gondoltok, tán összepisilem magam és a számarat a hülyeségetektől való félelemben?! En bohóckodom, vagy belőletek csináltak bohócot? Mondtam én valaha, hogy a románok okosabbak, mint a magyarok, hogy a magyarok ostobábbak a románoknál; mondtam én, hogy a világnak ostobákra is szüksége van, akik csákányozzanak és lapátoljanak, mondtam, hogy a világnak ökrökre van szüksége, akik a nehézét húzzák, mondtam én ezt? Básat! Hisz te vagy a forradalmár! Te mondtad Belsóbányán, hogy a román forradalomnak minden ellenségét el kell törölnie a föld színéről, hogy egy fiatal nemzet...” Itt a Csonka megint melléfogott. Senki sem tudta, mit beszélt Básat Belsóbányán, de nem is voltak kíváncsiak rá, a Csonka untatta őket és idegesítette, különösen amikor olyanokat mondott, amit senki sem értett: hogy Básat akkor azt állította, miszerint a hatalmon lévő közösségnek szüksége van a más fajtabeliek tömegére, hogy a szemétmunkát elvégezze, és a fiatal nemzetnek legyen ideje gondolkodnia és művelődni. Zsivaj volt, a

cigányok nem hagyták abba a hegedülést, bögözést, énekszót: lehetetlen volt holmi kamaszokkal megértetni, hogy a szüleik, akik szintén ott voltak Belsóbányán, és ma ki tudja milyen frontokon vagy a föld alatt vannak, akkor ki nevetették... Igen, a Csonka lehetetlenre vállalkozott, meg akarta értetni a kamaszokkal, hogy mit akartak a szüleik, akik talán már nem is éltek. Tudva ezt, a Csonka dühében vergődni kezdett, így fordult a számár hasa alá fejével lefelé, arccal a szent állat szegyenletes szerszámjának. Erre mindnyájan gurultak a nevetéstől, belcérte a cigányokat is, akik ismét tuszt húztak. És amint az ilyen képtelen helyzetekben történni szokott, hogy a véletlen ne maradjon egyedülvaló, a számár bögni kezdett, iá, iá, ahogy elő van írva, és a tarisznyát, amelyet egy cigány tartott neki, hogy nyugodtan fogyassza a török-búzát, átvette a feje fölé; ám (miközben a Csonka a számár hasára kötve, fejével lefelé lógott az állat négy lába között) nem a számár fülsiketítő bögése vidította fel az egybegyűlteket, hanem az, hogy az a bizonyos tagja nőni, duzzadni kezdett, miközben rájött a trágyázhatnék, és mindnyájan azt várták, jöjjön meg a vizelete is, keresztelje meg a Csonka fejét. A Csonka sejtette, mi következik, a kezével megragadta a fenyegető szerszámot, és félre tartotta, a könnyebbülő számár pedig boldogan ürítette a földre és a közelebb álló báméskodók lábára, sőt a nagybögő alsó felére is jutott a vizsgárból.

A Csonka nyomban magához tért, örömeiben felkurjantott: rajta, rajta, rájuk! — és a közelállók félreugráltak, azt hitték, hogy a számár tartogat még számukra valamit. De nem tartogatott, mintha meghülyült volna a jóllakottságtól és a megkönnyebbüléstől.

27.

Ha tudnánk feledni, boldogan halnánk meg... így azonban álmatlan éjszakákat vergődünk át, nappal lehajtott fejvel járunk, és az asztalnál még a családtagjainkkal is közhelyiszavakat váltunk: X-né, az a kövér, a világ közepének hiszi magát, Y talpnyaló stb. A fontosat sem feledjük, csak ritkán beszélünk róla, úgy lappang az bennünk, mint az alattomos kutya: belülről mar, anélkül hogy ugatna. Nincs is már szükségünk szavakra, napokon át hallgatunk. De felejteni nem felejtünk, mert ha felcjténénk, azt je-

lentené, hogy nem tudunk emlékezni, tehát nem vagyunk emberek, lábónjáró halottakká váltunk. A Csonka akkor a számár alatt volt, habzott a szája, de a számárhoz volt kötve, hiába vergődött. Az állat nagyokat rúgott, bőgött, ő se tudta, hogyan szabadulhatna átkozott terhétől. Az egész cirkusz a Csonka kirakata előtt zajlott. A számár, nem tudva már, mit tegyen, lefeküdt, és hente-regni kezdett a hátán jobbról balra, balról jobbra, a porban hurcolva a Csonkát, s biza meg is nyomkodta a szájátók röhögésére, akik még ilyet nem láttak. Különös, hogy az emberek ilyen helyzetekben hogy elvesztik a fejüket, holmi állatokká válnak, röhögnek, szel-lentenek, valamiféle gyűlölet táplálja őket, amelyet fel se fognak. A falu, fér-
fiak híján, félnék asszonyokból állt, akik nem hagyták el a házukat, és pattanásos arcú szemtelen kamaszokból, akik egy üveg italtól oroszlánabbá váltak az oroszlánál. A Csonkát senki se védte, akik segítségére siettek volna, tudták, hogy az egész szamaras cirkusz csak amolyan családok, ürügy egy iszonyú kegyetlenkedésre. Félték attól, hogy egy lehetséges verekezésben a vérükre menne a dolog, ezért inkább távol maradtak. Csak Ilonka indult dühösen az öccse felé, amikor a számár a földön hentergett, hátulról a hajába markolt, és a földre rántotta, ők ketten is meg-henteregtek a riadt számár szemetében. Tibi, mihelyt magához tért, lerázta ma-gáról a nővérét, és két akkora pofont kent le neki, hogy Ilonka nekiesett a boltom kirakatának. Utána kikapta a teli vizesvödört az egyiknek a kezéből, aki a szamarat akarta volt megatni, és úgy ráloccsantotta az egészet Ilonkára, hogy a szoknyája-blúza végig a testére tapadt. Azért mesélem mindezt el, hogy jelezzem, Ilonka volt az, aki Tibort vi-dám részegségéből magához térítette, sőt feldühítette, különösen amikor ez látta, hogy akik az imént még a számáron és a szerszámán nevettek, most rajta kacag-nak. A nővére letörölve tenyerével a vizet az arcáról, és mihelyt káprázata elmúlt, tisztán látta Tibit, fejjel a ha-sának rontott, mint egy berbéc, mire ez ájultan esett hanyatt. Ez a harcmo-dor — amelyet kiskorától tudott, sőt az öccse ellen is nemegyszer használt — mindenkit megzavart, csak a cigányok csukladoztak tovább változatlanul, és húzták minduntalan a tuszt... Úgyhogy később Tibor azért is ment ki a Hegyre, hogy a nővérét istenesen elverje, és ha az egésznek oly szörnyű vége lett, az nem az Ūristen akaratából történt, nem

is holmi elrendelés következtében, vagy a nagybetűs *Bűn* miatt, amely az életet tragikussá fordítja: ez Tibinek egy nem egészen világos elhatározásából eredt, de elhatározásból. És amikor ők ketten az erdőbe szöktek — ez is elhatározásból született: nem egy különös előérzet elől menekültek, hanem a Tibi lehetséges bosszújától és azoknak a zavaros napok-nak az örültségétől. Ilonka nem ijedt meg az árnyékától, senkitől se félt, a szokásokkal se törődött, menekülése azonban mindenekelőtt félelemből fakadt, egy elhatározásból, amellyel vá-lasztott a lehetséges halál és a lehetséges szabadság között. Nem valószínű, hogy éppen a halálra gondolt volna, csak arra gondolt, hogy nem maradhat a faluban, mert ha marad, ez cigányzenés menete-
ket, számárra kötözött embereket vagy mások biciklipumpás játékain való rész-vételt jelent. Arról a napról se kell megfellebbeznünk, amikor a Madárhegy tövében, a falu mellett a bárányok el-választását ünnepezték, amikor a háború ellenére mindenki kivonult a zöldbe szilvóriummal, borral, falmivalóval, hogy ugyanúgy mulassanak, mint békeidőben, jöllehet a férfiak — a betegek, sebesül-tek és nyomorultak kivételével — nem voltak otthon. És ne felejtjük el a fe-hérnépek különös kívánságát se, hogy a hegyoldalról mintegy ötven méter-nyit guruljanak lefelé, egészen a Folyó partjáig — a férjeikkel össze-ölelkezve, ám mert a férjeik nem volt-
tak odahaza, egymagukban vagy öreg-apjukkal, apósukkal, fiaikkal gurultak, mindenesetre családtaggal. A szokás til-totta, hogy olyannal guruljanak, akihez rokoni kapcsolat nem fűzi őket, más nemzetséghez tartozó férfival legurulni a friss, zsenge fűvön hajmeresztő szent-ségtörésnek számított — de Ilonka ezt tette. Éppen, amikor az emberek lete-rítették a kendőket, törülközőket, rá a sültet, és kidugaszolták az itókás üvege-
ket, karonfogta Iliét, és kirajantva, sen-ki-vel-sem-mivel se törődve, összeölel-kezve gurult vele a meredek aljájig: mindketten megteltek száraz levéllel, a föld nedvességével és földdel (hisz előtte való nap esett): ám az se volt részéről holmi végzetes, öntudatlan, el-lenállhatatlanul ösztönös lépés, mint maga a bűn: ő akkor is megfontolta, mit tesz. Szeretném, ha világos lenne: még aznap elmondta Sebők Klárának, hogy éjszakánként sorozatban megálmodja Iliét a szénapadlason, ahol a fiú aludni szokott; minden éjjel felriad erre az álomra, hideg vizet iszik egy fazékból, és újra elalszik, de verejtékezve ébred,

Bardócz Lajos illusztrációja

mintha beteg lenne: úgy érzi, fullad meg a szobában, kinyitja az ablakot, issza a vizet, be se takarózik, mégis lüktető forrón ébred, perzseli az ing. Te szuka — mondta neki Tibi ott a Folyó mellett a bárányok elválasztásakor, de ő csak ránézett, és ennyit mondott: vigyázz, meg ne harapjalak. Természetes, hogy az ő korában ki kellett virágoznanak a vérében mindazok a titkok, amelyeket csak a vér ismer, és az álmai nem voltak rendkívüliek senki, a Sebők Klára számára se: a rendkívüli az volt, hogy eltért egy szokástól, nem tisztelte népének egy hagyományát, mégpedig nem a bűn ígézetében, ahogy a feleségem hiszi, hanem mert elhatározta, hogy

semmibe veszi, hisz végső soron nyugodtan átjárhatott volna a szomszéd szénapadlásra anélkül, hogy akár egy életen át is kitudódott volna: ő azt akarta éppen, tudja meg mindenki, mit érez ő, és azt hiszem, épp ebben volt az ő szépsége, hogy nem félt az érzelmeitől, szembe mert nézni, elfogadta azokat nemcsak a jelenre, de a jövőre vonatkozóan is. Ebben adott igazat nekem Sebők Klára is: ha ringyóvérű lett volna, nem megy fejjel a falnak, úgy intézi, hogy titokban maradjon. Amikor összeölelkezve legurult Iliével a hegyoldalon, olyan helyzetbe került saját akaratából, amelyből nem volt visszaút, egyébként ez is volt a célja: nemcsak

kockázatott, némi megértésre is számított az általános tiltakozás mellett. Ő ezzel az általános ellenszegüléssel meg a szokással akart szembeszállni, hogy a szokást megváltoztassa. Számolni kell azzal, hogy nem volt béke, hogy a románok az oroszok, a magyarok pedig a németek oldalán harcoltak. Számolni kell azzal is, hogy Ilonka nem törődött az emberekkel, semmivel se törődött, csak a szívével.

Ha elfelejtjük, hogyan haltak meg az emberek, azt jelenti, hogy mi is majdnem halottak vagy éppenséggel halottak vagyunk, de ha azt felejtjük el, hogyan éltek és szerettek az emberek, azt jelenti, hogy az életnek semmi értéke sincsen számunkra (hisz végül mindig győzedelmeskedik fölötté a halál), ami zsidóul szólva hamisság: bizonyíték rá, hogy élünk. És ha élünk: emlékezünk arra, hogy min mentünk keresztül, min mentek mások is keresztül, és hallgatunk, azt jelenti, hogy végtelenül aljasok vagyunk.

Amikor Ilonka a szokásoknak fittyet hányva vonult el az asszonyok, az öreg, beteg férfiak között, tulajdonképpen — ismétlem — elhatározásra jutott, mint ahogy elhatározás eredménye volt az is, amikor leterítette az öccsét a szamar mellett, amelyre a Csonka volt kötözve. Akkor fényes nappal kelt volt fel a telihold, a kutyák megbabonáztottan ugatták. Utána Ilonka lóháton nekivágott a Hegynek, de nem holmi szenvedélyből vagy félelemből, ezt szeretném hangsúlyozni. A Csonka a szamar alól szidta a világot, ezt mondta Báшатnak: te vagy a legnagyobb disznó, mert csak állsz, és nézel, még hallgatni se mersz, te disznó, túrsz, de itt is üt majd az órad, mint annak idején Belsőbányán, amikor ugyanúgy nézted, mint most, az egész zűrzavart a bánya előtt, ahol a koporsóim voltak, majd csak seggberűg valaki itt is, rákóp a pofádra, mint ott Calistrat Peralta! Nekem mit árthatnak ezek a kolontosok? Semmit! Látni csak a fél szememmel látok, vagyonra nem vágyom, nem is telne ki belőlem, hogy vagyont szerezzek, de ha kitelne is, szarnék rá, mit vehetnek el tőlem? Kifogják a lovaimat a bicikli elől, nem? Van egy falábam, s ha még egyet kapok, semmi új nem lesz az egészben, megszoktam már, te disznó! Vinné el az ördög valamennyiüket, hisz annyi eszük sincs, amennyivel cukorkát vásárolhatnának maguknak, és vigyen el téged is, aki biliben hordod az agyadat! Igaza volt Peraltának, biliben, te disznó! Hiába röhögsz, veled már befejeztem a

számadásom, mit árthatasz nekem, hát ők mit árthatnak?“ „Kiherélnek“ — mondta Báшат. A Csonka nem hallotta, a másik túl halkán beszélt, ezért mondta tovább a magáét: „Nem érdekel semmi, nem akarok semmit, igényem sincsen senki iránt, úgyhogy ti sem árhattok már nekem, nincs mit adnom nektek, nem is vagyok adósoatok, kvittek vagyunk, semmiféle okotok arra, hogy kérjetek vagy elvegyeteek tőlem valamit, semmit se tehetsz velem, te disznó, ők se tehetnek semmit...“ „Mint hogy kiheréljenek...“ — mondta Báшат, de ezt már meghallotta a Csonka. „Ehhez joguk van — folytatta Báшат —, hisz megnyergeltem az asszonyaikat, az apáikat felszarvaztam, ehhez joguk van, és ki is telik tőlük — mondta Báшат. — Ezért is kötöttek a számárra, nem azért, hogy sétáltassanak és mutogassanak, mint holmi bohócot.“

28.

Tudott dolog, hogy éjszaka nem lehet pontosan felbecsülni a távolságot, és ha a hold meg a csillagok sincsenek a helyükön, az ember vaksin botorkál, lábával a földet tapogatja, kezével előre tapogat, nehogy nekimenjen a falaknak vagy fáknak. Nehéz eligazodni, megmondani, hol van az ember, ki van mellette, vagy mire lép: a sötétben semmit se tud, mert a tér eltűnik.

A sűrű kód is hasonló.

Nagy önbizalma kell hogy legyen annak, aki útra kel éjszaka, különösen járatlan úton, s ha olyan helyen pihen meg, ahol nincs más ember. Az öreg Gálátioan sejtette, mennyire féltek azok ketten az erdőszélen töltött éjszakán át a szénában, ezért mesélt nekik egy ideig az erdő vadjairól: miért kerülnek az embert, hogy a lovak megérik őket, és ők is a lovakat, és tudják, hogy stb., stb. Ők se vették komolyan, de talán ő se mondta komolyan, hisz nem a vadaktól féltek ők — a vadak iránt az öreg különben se érzett mást, mint szeretetet. Az éjszaka hamar eltelt, jöllehet ők csak egymás kezét fogták, nem lehetett olyan hosszú az éjjel, hogy rövidnek ne tűnjék. Mostantól igen megkurtulnak az éjszakák — tréfált velük ügyetlenül az öreg, még kacsintott is hozzá a golyalábairól, és elindult előttük az erdőben, amelyet templomnak nézett. A jégbarlang elé is meggyőződésem szerint azért vitte őket, hadd higgyék, hogy a legszentebb oltár előtt állnak. Amint ott álltak a Gálátioanéak frakkjában és

menyasszonyi ruhájában, amelyeket azok a vadászházban tartottak, a mögöttük lévő két tölgyfa lett volna a két nász-nagy, a tölgyemlék pedig, amit rájuk szórt, az aprópénzt és a cukorkát helyettesítette. Ez elsősorban a Gálátioan elmélete: mert az öreg még előző alkonyattájt összeeskette őket, amikor a szél belekapaszkodott a levelekbe, és énekféléit dúdoltatott velük, és amikor a fehér és sárga csillagok megannyi gyertyaként gyúltak ki az égen a fenyő- és tölgyerdőben tartott fantasztikus esküvőn, amely az öreg számára a világ egyetlen temploma volt. Gálátioan így mondta: az öreg fejében teljes sötétség volt.

Ki menthette volna meg őket kettejüket? Ez a kérdés, mondta Ottó, az unokaöcsém. Kicsoda? — kérдем én is. Vagy mindhármukat? Ki? Mert ők ketten még magukra voltak, amikor a Csonka az üzletébe rekedt macskáról szolt nekik, ez volt számára a legkézenfekvőbb módja annak, hogy távozásra bírja őket, ne várjanak, nehogy ők is (elsősorban Ilie) hasonló sorsra jussanak. Szabadságszomjuk, vágyuk nem kíváncsiságból fakadt, hogy ismeretlen tájakat fedezzenek fel, az érzések, a Hegy ismeretlen világát, hogy élettapasztalaton túl felfedezzék a maguk világát, amelyben mindannak helye volt, amit a faluban megtiltottak nekik; menekülésre a számmal való örültség, a cigányok zsvaja és Gálátioan közönye készítette őket. Hisz egyedül ő gondolkodott higgadtan akkor, semmibe se keveredett bele, pedig volt ereje nemcsak a testének, de a szavának is, de ő nem avatkozott bele semmibe, hogy pártatlanul minden fölött és mindenen kívül maradván, ártatlan tanúja legyen mindennek. A feleségem szerint fiatal vérük kíváncsisága győzte le őket, amikor elvesztették a józan ítélőképességüket, azért vágta neki az ismeretlennek. Én azonban ismétlem, nem a kíváncsiság, nem az csalogatta el őket a faluból, ami a vadonban rájuk várhatott, hanem a Csonka szamaras meghurcolása meg a Gálátioan nyugodt közönye. Lám, Ottó unokaöcsém mondta nekem, hogy ez a nép, amelyet ismerünk, tulajdonképpen ismeretlen, mi pedig úgy élünk közöttük, mint egy pusztaságban, azt se tudjuk, mi van bár egy embernek a lelkében. De ugyancsak Ottó tette hozzá: mégis vannak bizonyos törvények, amelyeket ha nem ismer az ember, semmit sem ért meg abból, ami vele és körülötte történik. Vegyük a magyarokat: csizmát viselnek, a románok szerint

nyalkák, tehát büszkék, és kihúzott derékkal járnak a faluban vasárnap, tudnak szép keszcsokolomot köszönni a nagyságáknak, akiknek tejfelt adnak el, és hétfőtől szombatig dolgoznak a mezőn, jó iparosemberek, értenek a bádogossághoz is, és hirtelen terméscetűek, olyanok, mint a paprika, amelyet az ételükbe kevernek, amíg piros nem lesz, mint a tűz lángja, és szavatartóak: ha vállalják, hogy házat építenek neked, nem kérnek mindennap áldomást, az asszonyaik rengeteg szoknyát viselnek és tüzesek, a férjüktől elvárják, hogy talpig férfi legyen, és ha azt mondod nekik, hogy a törvény egy forintot kér tőlük, odaadják, mert tudják, hogy a javukra van, és ha azt kéri tőlük, haljanak meg a csatában, hát meghalnak, ha törvénnyel kötelezed őket, hogy a két kezükkel emeljenek egy égigéő káposztahegyet, mert ott találják meg Attilát, meghallgatják a törvényt, és tiszteletben tartják, és valóban meg is találják ott Attilát, vagy ha nem, tudják, hogy ott a helye, csak egy időre elment onnan: egyszerűen tiszteletben tartják a törvényeket, és ezzel kezdődik a civilizáció. Azt tartják magukról, hogy ők Közép-Európa pusztájának a legcivilizáltabb népe, szabad lovas királyai ennek a füves síkságnak, és nem adnák a Tisza-tájéat meg a Balatont a Csendes-óceánért meg az Atlanti-óceánért együttvéve, és boldogok, hogy Ázsia bálnagyomrában születtek, és annak a nyomorak a homokpusztáiból idáig jöttek lovaikkal, királyiakkal és a pusztájukon büszke, bajszos nemzetet neveltek: Európa minden örületét a bajszuk végére tűzték. Ha ismered a magyarokat, jól megélhatsz velük, ha nem — barbárok. A románokkal másképp áll a dolog. Azt mondod neki: csináljon nekem egy kucsmát, uram! Ő azt feleli: meglesz, testvér, kezét rá — és kezét ráz az emberrel, elveszi az előleget, és míg a világ s még két nap, várhatja az ember a kucsmát. Mindent megtesznek — de mégse, ide-oda forgatják a szót, csodálkoznak, megesküsznek, hogy minden rendben lesz, és másnap meg se ismerik az embert. De hadd mondok egy példát: megjön a parancs, hogy vigyenek el bennünket a városunkból. (Az unokaöcsém éppen látogatóban volt nálam, amikor a román csapatok az oroszokkal együtt Magyarországra földjére léptek.) A parancsnok, aki a szállításért felelt volna, éppen akkor hallotta meg a hírt, amikor a felesége odaállította, hogy tépjen meg egy ludat. Szombati napon történt. Feláll, tépetlen hagyja a ludat,

egyenruhát ölt, felkötö a derékszíját, jelentkezik a főnöknél, és miután közlik vele a teendőket, rábólint: rendben van, megyesz. Utána: az anyjuk keserves így meg úgy, épp levágtuk a ludat, egy kis jó borocskám is volt! De néhány nap alatt összeszed bennünket, és amikor a németek megkérdik, hogy összegyűjtött-e mindnyájunkat, azt mondja, még hiányzik kettő, de ezeket is nyakoncsípjük, elutaztak a városból, várjuk, hogy visszatérjenek! Egy hét múlva a német, aki a zsidók deportálásáért felelt, telefonon kérdi: „Kész?” „Kész, uram!” „Akkor vagonírozzák be őket, és küldjük Németországba!” Azt is megmondta a német, hogy hová, de ő még rákérdezt: lehet-e marhavagonokban szállítani őket? „Lehet.” „Csak azért kérdeztem, mert személykocsijaink nincsenek.” Egy újabb hét után, amikor keresték, nem találták, küldetésben volt. Két hét múlva — újabb küldetés. Három hét múlva: „Miért nem küldték a vagonokat?” „Miféle vagonokat?” „Hát a zsidókkal.” „Nem találtam vagonot, csak most került. Indulnak, rendben van.” Utána: „Nem küldtem őket, mert nem voltak elegenden, itt állítottam munkába, ennél meg a fene az összeset, lágert csináltam, és amikor megyesz a létszám, kész!” „Képzeld — mesélte nekem Ottó —, száz kilométernyire küldtek bennünket a várostól, és odatettek vasutat építeni, egy másik, meglévő vonal mellé.” „Hagyd őket az anyjukba, nem sikerült vagonokat szerezni, mivel küldtem volna, rollerrel?” Parancsot kapott, hogy őrizzen ott bennünket, és feleljen értünk. Szitkozódott, szidta az anyánkat, és azt mondta, eléget bennünket, ha megszökünk, vagy ha nem dolgozunk fegyelmezetten. Mi pedig csakányoztunk, lapátoltunk. Ő mezítláb nézett bennünket, és halálra unta magát. Cigarettaért küldött hozzánk egy katonát. Adtunk. Utána gyufáért is visszaküldte, azt is adtunk. Magához hívatta közülünk a legöregebb szakállast, és megkérdezte tőle: öregapám, hogy áll az a dolog a „kóserrel”? Megmagyarázta neki. „Aha!” — mondta. Nem volt ostoba, de az egészről semmit se értett! „Mi a jöfenét ártottatok azoknak? — kérdezte. — Miért akarnak elszállítani, hozzájuk?” Nem volt az az ostoba-fajta, aki azt se tudja, melyik világon él: nagyon jól tudta ő, épp azért kérdezte. „Nehogy megtaláljátok szökni innen, mert azok kicserzik a bőrömet!” Nem politizált, nem tudta, hogy tulajdonképpen mi lenne számunkra a megoldás. De átadni nem adott át amazoknak, mert megtudta, hogy más-

felé mások se tették, akik hasonló helyzetben voltak, mint ő. Azok is szüntelenül csak helyeseltek a parancsoknak, de tenni másképp tettek. Ismerte a törvényt, szóban tisztelte is, sosem mondott nemet. Ősz felé volt, a németek Moszkva környékéig jutottak. Hitler volt a világ ura, senkitől se félt, csak a mi emberünk vakargatta a talpát, füstölt, és gyilkos szónoklatokat tartott nekünk arról, hogy kell dolgoznunk a vasútépítésen, és amikor látta, hogy a lapátnyelekre, csakányra támaszkodva állunk, és hallgatjuk, szitkozódni kezdett. Mért nem veritkéztetek, hé? Kitől féltetek, mért nem dolgoztok? (a kérdés ugyanolyan képtelen volt, mint az egész viselkedése). Ha becsületesen dolgoztok, amíg én élek (és öklével megdöngötte a mellét), senki se nyúl hozzátok, bár egy szalmaszállal se, mert szétrepítem a koponyáját! Hengegett, de közben őrizetünket a katonákra hagyta, ő pedig a közelben diót tört egy csutakon, az ujjai csupa feketék voltak a dió zöld burkának a levétől. „Mi van veletek, hé — kérdezte egyszer, — mért álltok mozdulatlanul?” Egyikünk megmagyarázta neki, hogy zsidó ünnep van; ismétlem, ősz volt, Hitler a világ urának hitte magát. „Hát ha ünnep, menjetek haza — mondta —, és három napig ne is lássalak itt, mert meggyúzlak, induljatok Gyulafehérvárra vagy a fenébe, ki-ki oda, ahova való.” „Nem mehetünk, nincs mivel, majdnem száz kilométernyire vagyunk...” „Hát vonattal.” „De a vonat nem áll itt meg.” „Majd megáll az.” „Csakhogy ötkor megy át erre.” „Akkor ötkor indultok.” „Csakhogy a hagyományaink szerint nem gyűjthetünk tüzet, nem ölhetünk vonatra, amíg fel nem jön az első csillag.” Az égre nézett. Dél volt, az égen nyoma se látszott csillagnak. Megint köpött egyet, és egyórás előadást tartott nekünk, ezúttal a juhokról és a mozdonyokról: éppen a juhokat őrizte, amikor az első mozdonyt meglátta egy újságban, amelyet az apja cigarettapapírnak használt. Őt órákor a katonákkal megállíttatta a személyt, és ott tartotta azzal, hogy a vonal meghibásodott, amíg fel nem jött az első csillag! Azt mondta Ottó: „te megértheted, amit én nem értettem meg: Hitler a világ ura volt, és ez megállíttatta a vonatot, amíg feljött az első csillag! Ki tett volna még ilyet? Mért nem volt ostoba, de az a fajta ember se, aki befér a törvény keretei közé. Három nap múlva mindnyájan visszatértünk: nem csodálkozott azon, hogy mindnyájan jelentkeztünk, de feldühödött, hogy lehattunk olyan arcátla-

nok, miért jöttünk vissza hozzá. Mért nem mentetek a frászbá, találtam volna én... Mit gondolsz, félelmünkben térünk vissza, nehogy más kezébe kerüljünk, és rosszabbul járjunk, vagy azért, hogy ne éljünk vissza a bizalmával, vagy?... Lényeg az, hogy egy se hiányzott közülünk, és ha nem ismertem volna ezt az embert, kótyagosnak hittem volna, hisz semmit se tartott tiszteletben, mindent szidott, de unalmában és sértődöttségében, amiért nem lehet ott-hon a felesége mellett, hogy libasültet egyék és sűrű vörösbort vagy csigert igyék hozzá, semmilyen istenségtől se félt, csak önmagát vette komolyan, arra vigyázott, el ne felejtse lehúzni a bakancsát, hogy megvakargassa a talpát, ahol szerinte az ember esze lakozott, mert az embert a lépteiről, állásáról lehet megismerni, nem arról, hogyan veri a száját. Nem volt bölcös ember, értem már, mit akarsz mondani, hogy én idillikusan látom, nem mind ilyenek, hisz Ilie és Tibor ostobán halt meg, de enged meg egy olyan embernek, aki megmenekült a haláltól, hogy idillikusan lássa a megmentőjét.“ Mire én: „Nem értem, Ottó, hová akartál kilyukadni, azokkal az emberekkel, akik itt élnek, ahol mi is, elvegyülve közöttünk és egymás között is.“ Mire ő: „azt akartam mondani, hogy a különbség közöttük nem a vér, vagy az, hogy tisztelik-e a törvényt vagy sem, se a büszkeség vagy a restség, a munka vagy a zabhegyezés és az se, hogy egyeseket magyaroknak, másokat románoknak, zsidóknak vagy cigányoknak hívnak. Abban különböznek egymástól, hogy az egyiket ma látjuk barbárnak, a másikat holnap, aszerint, hogy mikor van igaza, mikor követeli a jogait. Ebből jön az ellenségeskedés, a gyűlölet, hisz sohasem volt nekik egyszerre igazuk: innen jön az ellenségeskedés, a gyűlölet, hogy sohasem volt egyszerre igazuk, sohasem voltak egyszerre jogaik, nem ugyanaznap rázódtak fel közonyükből, nem egyszerre tértek magukhoz büszkeségükből vagy ütődöttségükből, hogy felfedezték igazságukat, és közelebb érezték magukat hozzá, és ugyanakkor arra is rájőjjenek, hogy disznóság és barbárság ártani valakinek — mint ahogy jót tenni is az akkor, amikor nincs rá szükség, ahogy Básat akarta, amikor nálatok minden véget ért, és nem merült fel többé az a veszély, hogy az egyik vagy a másik nemzetiséghez, valláshoz tartozók egymás torkának essenek (elmúlt a veszély, mert nem volt már miért gyűlölködniük, és talán mert új félelem állt be-

lējük, mármint az, hogy a bűnös bűnhódni fog, és a felelősségre vonást nem lehet se felfüggeszteni, se halogatni, mint addig), mondom, ilyen körülmények között jönak és bölcsekné lenni nem nagy dolog, még csak nem is ügy, hanem valami egészen könnyű, természetes valami — bárki részéről. Ami az érdekes, jöllehet ugyanabban a faluban éltek, megmaradtak a hagyományaikkal, nem keverték össze a szokásaikat. De eljött egy nap, mint ahogy eljött annak is, aki bennünket a vasútépítésnél őrzött, amikor minden összeroppant, amikor mindenki rájött, hogy tulajdonképpen nem is olyan ő, amilyennek hitte magát, hogy a saját lényében ott lappang valami ismeretlen is, akit sohasem ismert volna fel, ha nem zökenetik ki megszokott kerékvágásából, abból, hogy minden szombaton levágyon egy libát, megtépje, megsüsse és elfogyassa egy pohár csiger vagy sűrű vörösbort mellett, szódavíz nélkül. Az a fekete nap végül is, szerintem, nagyszerű nap volt, világeremtes napja — hogy egy kicsit biblikusan fejezzem ki magam, mint minden zsidó, aki valamelyest ad magára —, az ébresztette rá őt, engem is, téged is, mindnyájunkat a tulajdonképpeni énünkre, az szembesített minket a bennünk lévő ismeretlennel, akivel élethalálharcot kellett vívniunk: és ebben a kegyetlen, világos fejjel vívott harcban, amelyben csak mi magunk tájékozódhatunk, minden kényszer nélkül, csak magunk jöhetünk rá, hogy kik is vagyunk, mi az az órahang bennünk, amely mindent feljegyez és mindenről számot ad majd. Mert az ember, drága Icíg, nem olyan, mint az az óra Angliában, amelyre olyan szépen felírták, hogy az idő múlik, és senkitől se kér számadást, de nem is tartozik számadással senkinek, mondom, az ember nem angol óra, amelyre oly zseniálisan írták fel: az órák múlnak — és senkinek sem adnak számot róla!

29.

Ki menthette volna meg őket? A Csonka nem: rajta már túljutottak. A feleségem szerint: „Ha egyáltalán a Csonkára gondoltak volna, ő megmentette volna őket, akár távollétében is.“ „Nem értem.“ „Nem érted, mert te se gondolkodol.“ Ilyen kedveseket mondott nekem. Azt mondja: „Elmesélte volt a Csonka, ők is hallották, az egész falu tudta, hogy maradt fél lábbal. Háborúban volt abban a meleg országban, és

egy napon gatyára vetkőzve heverészett egy fa alatt, amelynek a nevét se tudta, és amint felfelé nézett, az itthoni hűvös hegyekre gondolva, ahol sasok fészkelnek, egy raj zümmögő méhet pillantott meg a fán. Felkelt, egy üres lőszeres ládát keresett, talált is, a hóna alá vette, és anélkül, hogy bárkinek szólt volna, elindult a különös, ismeretlen fák között, hogy befogja a rajt. Sikerkült is, ott voltak az ágon, amelyen meglátta őket, a ládába fogta, majd pedig a ládát letakarta a gatyájával, úgy tért vissza a többiekhez, anyaszült meztelen. Az egyik kíváncsi volt, mit rejteget a ládában, meg akarta nézni, ő nem hagyta, mire az segítségül hívott másokat is, mindnyájan nevelték a meztelenségét, és kíváncsiak voltak arra, miféle csudát dugdos a ládában: félre-rántották a gatyát, a méhek dühösen kitódultak, és össze-vissza szúrták orrukat-szájukat, mellüket, ahol érték, hogy utána megteljen a testük hólyagokkal, daganatokkal. Nem sokkal később a Csonka azt tapasztalta, hogy nem érzi a bal lábán a méhcsípéseket, hát amikor odanéz, látja, hogy a lába vagy két méternyre van tőle. „Nem értem, mi köze ennek a...” — szóltam közbe. Mire az asszony: „Várj.” A Csonka se akkor, se később nem adott hálát az Őrstennek, amiért életben maradt, mert ha hálálkodnia kellett volna, eltöprenghetett volna azon is, miért nem maradt mind a két lábával? Utána hazajött, koporsókat készített, és nem a vallásban keresett hamis vigaszt, hanem hozzálátott ahhoz, amit akkor határozott el, amikor a lábát két méternyre látta magától: mennél több emberi lábat csinálni a földre, mert ezekben a lábokban van az ember igazi ereje, jelképe — és ez a Csonka hite: életet adva bizonyítani, hogy az Őrsten nem osztogat se életet, se halált, mert nincs neki honnan, és azért nincs, mert ő se létezik sehol. Úgyhogy ő akár el is pusztulhatott volna a fetregő számár alatt, az emberek szemeláttára, akiknek a lábát ő csinálta — elpusztulhatott volna, mert az igazsága, a hite bennük élt tovább, hisz sokan a gyerekei voltak, és ha ő el is pusztul, vagy nem pusztul el a számáron vagy a számár alatt, az igazsága bebizonyosodott, mert a gyermekei megvoltak, és ő bennük élt — ezért nevetett, mint egy bolond kecske, miközben amazok zavartan nézték. „Őkrök — mondta nekik —, nézzetek a tükörbe, nézzétek meg a szemeteket, akkor talán eszetekbe jut, mekkora számárságot tesztek, mekkora ostobaság az, hogy kést

tűztök az övetekbe, hogy egyik nemzeti-ség a másik ellen berzenkedik a faluban.” És mert azok csak röhögtek, nem értették, a Csonka elírta magát: „Nincs semmiféle Isten, nektek sincsen, önekik sincsen, nincs belőle kettő, se tíz, egy sincsen, ne meresztgessétek a szemeteket az ikonokra, az égre, ne vádoljatok másokat, másvallásúakat, mert az igazi vallás bennetek van, egyetlen erőfőket bennetek van, senki másban, odafent vagy bárhol: szaporítsátok a lábakat, ahogy én tettem, próbáljátok megismerni az igazi Isteneket, és rájössztek majd, hogy én vagyok az.” Ekkor egy veder vízzel öntötték szembe, azt hitték, megtébolyodott, úgy nézték, mint valami csodát, figyelték, hogyan bolondulhat meg egy ember fényes nappal, számárháton, előtűk. Semmit se értettek történelmi tanulsággal telített szavaiból, de azok ketten érthettek volna a méhes történetből, hisz ismerték, vagyis azt, hogy minden csak rajtuk múlik, és senki máson, semmiképp se holmi istenségtől függ, hogy élhessenek, és hogyan éljenek. Nem gondoltak a Csonkára, és rosszul tették. Beszélhetett volna velük Gálátioan — mondtam —, ha felkeresi őket és... A feleségem a szavamba vágott: „idehallgass, mintha együtt olvastuk volna egy nép, már nem is tudom, melyik meséjét vagy legendáját, amely szerint az orángutánok szintén emberek, beszélni is tudnak, de nem beszélnek, nehogy meghallják és munkára fogják őket.” „Nem értem, miféle munkára lehetne fogni Gálátioant. Miért, ő talán orángután?” A feleségem ezt válaszolta: „nem, ő bölcs ember, egyébként az orángutánok is bölcssek. Nem akarnak emberek lenni.” „Most se értem.” Mire a feleségem: „Pedig egyszerű.” Mire én: „Gálátioan nem akart orángután lenni?” A feleségem: „hogy értsem?” Mire én: „tán attól félt, ha megszólal, megtagadja a természetét, meghallják, hogy beszélt velük, és ugyanúgy járhat, mint ők.” A feleségem: „Az egyszerű igazságokat nem kell szószálhasogatón boncolgatni, hagyd úgy, ahogy vannak, jobban megérted akkor, ha nem érted pontosan.” Mire én: „Még ostobának is megteszel.” És ő: „Mindenki olyan, amilyen, ha te olyan vagy, amilyenek mondod, én nem változtathatlak meg. Idegesítesz a faggatózásoddal. Gálátioan nem tehetette, amit nem tesz. De talán az is megmenti őket, ha Gálátioanra gondolkodnak, arra, hogy semmit se mondott nekik. De nem gondoltak.” Mire én: „Gondolhattak volna Bášatra is, hogy számot vessenek a lehetőségeikkel.” Az asszony:

„Milyen lehetőségekre gondolhattak volna Bášat kapcsán?” En: „Éppen arra, hogy semmi kilátásuk nem volt, ha viszsztatérnek, vagy ha nem bújnak el. Bášat kapható lett volna arra, hogy beárulja őket Tibinek, hogy jóba legyen vele, hisz Bášat mindig olcsó politikus volt, és mindig jól tudta, hogy az adott helyzetben merre hajolják, kivel tartson, kivel ne; úgynevezett független politikai frakcióját mindig úgy vezette Belsőbányán, hogy mindenkor a hatalom közelében legyen, így neki is jutott egy-egy lerágni való csont a mindenkori hatalmasok asztaláról. Bášat figyelemre méltó jelenség, volt egy meggyőződése, amelyhez szentül ragaszkodott, amelyet sohasem árult el; azt vallotta, hogy kötelezően azt kell tenni, amit azok tesznek, akiket az ember vezetni akar: a számársaikban is részt kell venni. Ami valóban így is volt; a Csonka esetében például a zajos kamaszokkal tartott, velük vihogott, a zenészekkel együtt énekelt, végig vidáman, mintha semmi súlyos dolog se történt volna. Mire a feleségem: „Őket kettejüket nem érdekelte Bášat, és ha gondoltak volna is reá, amikor elmentek, nem ismerték ennek a szenilis kis sajtósakálnak a hitét, aki egész életében az alája tartozók szenvedé-

délyei, hangulata szerint igazodott, hogy hallgassanak reá. Senkire se gondoltak, Gálátioanról is megfeledkeztek, mert tudták: a világ tele volt ellentétekkel (kissé dogmatikusan hangzik!), ahol csak az számított, ki keres több pénzt, ki van hatalmon (hogy a fenébe gondoltak volna pénzre!). Azt hiszem, hogy ők minden számárságon túltették magukat, minden gyűlöleten, az egész ködös zürzavaron (a politikán, faji kérdéseken stb.), és azért feledkeztek meg minderről, mert felfedezték magukban azt az érzelmet, amelyet mi oly nevelésesen szerelemnek hívunk. Túl a katonákon, akik győztesen vonultak be este, és megverten távoztak reggel, hogy egy nap múlva újra dicsőségesen térjenek vissza, túl a Bášat politikai hülyeségein (gyűlöletes volt, nem?), túl a szilvapálinkán, a betört kirakatüvegeken és minden másan, amihez semmi közük sem volt, felfedeztek önmagukban valamit, ami arra készítette őket, hogy elmenjenek, és semmi se érdekelje őket; azt hiszem, az a pillanatuk a mi lányunk és a bajuszkás tiszt pillanatához volt hasonló, amiből az következik, hogy az érzelmek egyszerűek és hasonlóak — és önmagukon kívül semmivel sem számolnak.

Fodor Sándor fordítása

(Folytatása következő számunkban.)

Ambrus Imre grafikája

